FRANKFURT OKULU VE ROMANTİZMİN MODERNİZM ELEŞTİRİSİ TEMELİNDE BİR GELECEK PROJEKSİYONU: MODERNİZM VE TOPLUMSAL DEĞİŞME

Sibel Kiraz¹

Öz

Bu çalışmanın amacı, Frankfurt Okulu ve romantizmin, modernizm eleştirileriyle toplumsal değişim olgusunun ilke ve dinamiklerini temel alarak bir gelecek projeksiyonu yapmaktır. Modernizmi karakterize eden unsurların aşınmasına bağlı olarak modernizmin de aşındığının ileri sürüldüğü bu çalışmada, çağımızdaki belirtilere ve W. Ogburn'un toplumsal değişim konusundaki görüşlerine dayanarak gelecekte, modernizmi karakterize eden unsurlardan biri olan modern kentlerin çözülebileceği ileri sürülmektedir. Bu çalışmanın iddiasına göre söz konusu çözülmeye salgın hastalıklar gibi toplumsal değişimi hızlandıran faktörler itici güç olarak etki edecek, teknolojik olanaklar ise altyapı sağlayacaktır. Böylece kültürel gecikme giderilebilecek ve kentin Frankfurt Okulu'nun eleştirdiği olumsuzluklarından uzaklaşarak romantizmin özlemini duyduğu doğaya dönüşün yeni bir formuna kavuşulabilecektir.

Anahtar Kelimeler: Frankfurt Okulu, Romantizm, Modernizm, Toplumsal Değişim, Gelecek Projeksiyonu, Kent.

A FUTURE PROJECTION BASED ON CRITIQUE OF MODERNISM BY THE FRANKFURT SCHOOL AND ROMANTICISM: MODERNISM AND SOCIAL CHANGE

Abstract

The aim of this article is to make future projections based on how Frankfurt School and Romanticism criticize modernism in terms of the principles and the dynamics of social change. It holds that corrosion of what characterizes modernism will lead to corrosion of modernism itself. Basing its arguments on the indications of that corrosion and W. Ogburn's reflections on social change, it also argues that dissolution of modern city as a characteristic element of modernism might be approaching. Such dissolution would be triggered by factors such as epidemics as the catalyzers of social change while technological possibilities lay the groundwork. As a result, cultural lag would be overcome along with the emergence of the city in its new form as a new return to nature aspired by Romanticism with shifting away from the unfavored aspects of modernism criticized by the Frankfurt School.

Keywords: Frankfurt School, Romanticism, Modernism, Social Change, Future Projection, City.

Giriş

Modernite, onu karakterize eden tüm unsurlarla birlikte bir toplumsal değişimler bütünü olarak okunabilir. Bu değişimler bütünü her ne kadar lütuflar bahsetse de beraberinde türlü olumsuzluklar da getirdiği için eleştirilmiştir. Modernizm eleştirileri arasında Frankfurt Okulu ve romantizmin eleştirileri ön plana çıkar. Onların kapsamlı ve tutarlı eleştirileri, aynı zamanda ayrıntılı birer modernizm çözümlemesidir.

Gelenekselin geleceği olan modern nasıl toplumsal değişimlerle yapılandıysa onun dönüşümü de yine toplumsal değişimlerle olacak; kısacası gelecek değişim olgusuyla yapılanmaya devam edecektir. Gelecek, bilinmezlik ve belirsizlik kavramlarıyla birlikte anılır. Bu nedenle onunla bağ kurmanın tek yolu projeksiyon, yani tahmindir. Bu bağlamda modern dünyanın dönüşümüne ilişkin bir projeksiyona temel sağlayacak iki kaynak olduğu söylenebilir. Bu kaynaklardan biri modernizm eleştirileri, diğeri toplumsal değişim olgusunun ilke ve dinamikleridir.

¹ Dr. Öğretim Üyesi, Felsefe, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, sibel.kiraz@cbu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-3006-1616>.

Toplumsal hayatın olan kültür maddi ve manevi öğelerden oluşur. W. Ogburn'un *kültürel gecikme* olarak adlandırdığı üzere; manevi öğeler maddi öğelerin değişim hızına ayak uyduramayarak geride kalır. Böyle durumlarda toplumsal olaylar, bir katalizör etkisi yaparak toplumsal değişimi hızlandırabilir ve bu etkiyle manevi öğeler maddi öğelerle uyumlu hale gelir.

Günümüzde teknolojinin sağladığı kolaylık ve imkanlar ile bunlardan yararlanma yaygınlığı arasında bir uçurum bulunuyor. Bir salgın hastalık ya da bunun çağımızdaki formu olan pandemi bu uçurumu kapatma işlevi görebilir. Bir toplumsal kurumdaki değişim diğer toplumsal kurumları da etkileyeceği için modernizm de köklü bir dönüşüme uğrayabilir.

Çevrimiçi olanakların tam kapasite kullanılmasıyla kentte yaşama zorunluluğu ortadan kalkarsa moderniteyi karakterize eden *kent* çözülebilir. Romantizmin özlemini duyduğu doğaya dönmenin özgün bir formu bulunabilir. Frankfurt Okulu'nun *kültür endüstrisi* dediği, kent mekanıyla işlerlik kazanan ve tüketime güdüleyerek yönlendiren mekanizmanın işlevsizleşmesi; toplumun *yanlış ihtiyaçlar* yerine gerçek ihtiyaçlara yönelmesiyle tüketim anlayışının dönüşmesi ve böylelikle modern insanın müzmin sorunu olan yabancılaşmanın da aşılması muhtemeldir. Kamusal alanı, nüfus politikalarını, kapitalizmi ve küreselleşmeyi de etkileyecek olan bu toplumsal değişimler silsilesi son kertede dünyayı dönüştürebilir.

Frankfurt Okulu ve Romantizmin Modernizm Eleştirisi

Modernizmin etkisiyle dünya topyekûn değişmiştir. Yönetim biçiminden üretim biçimine, düşünce biçiminden yaşam biçimine kadar uzanan bu değişimlerle birlikte imparatorlukların yerini ulus devletler; tarımın yerini sanayi; kırsal yaşamın yerini kentsel yaşam almıştır. Temelinde modernizmin felsefi bileşeni diyebileceğimiz Aydınlanma felsefesi bulunan pozitivist dünya görüşünün yaygın dünya görüşü haline geldiği modern dönemde, aile tipinden ulaşım alternatiflerine ve hatta ceza türlerine kadar birçok şey değişmiştir.

Gelenekselden moderne geçilirken geniş aileden çekirdek aileye geçilmiş; modernizmin karakteristik ulaşım aracı olan otomobil yaygınlaşmış, M. Foucault'un dikkat çektiği üzere ceza bile artık geleneksel dönemdeki gibi bedene değil, ruha verilmeye başlanmıştır (Foucault 22). İnsanlar arası ilişkilerin niteliğinin de değiştiği modern dönemin toplumu, F. Tönnies'in tabiri ile cemaat değil cemiyettir. Bu toplumun üyeleri arasında E. Durkheim'ın yaptığı ayrım göre geleneksel dönemde olduğu gibi mekanik değil, organik dayanışma vardır.

Aklın ve bilimin merkezi konuma yerleştiği, nicelikseliğin önem kazandığı modern dönemin müziği de kendine özgüdür. Bu müzik, T. Adorno'nun deyimiyle kapitalist dünyada yaşamayı kolaylaştıran pop müziktir. Modern insan kentte yaşayan, ağırlıklı olarak pop müzik dinleyen ya da bu müziğe maruz kalan, bir yandan kendi de kapitalizm tarafından üretildiği için tüketime odaklı sahte bir bireydir.

Modernizm, getirdiği olumsuzluklar nedeniyle birçok ekol, düşünür ve teorisyen tarafından çeşitli yönlerden eleştirilmiştir. Söz konusu eleştiriler arasında Frankfurt Okulu ve romantizmin eleştirileri başta gelir. Dolayısıyla onların modernizm eleştirilerini karşılaştırmalı olarak bir arada ele almak modernizmin eleştirilen yönlerini çözümlemeye ve yorumlamaya katkı sağlayacaktır.

Romantizm, 18. yüzyılın kimilerine göre ortasında kimilerine göre sonlarında kendini gösteren; yine kimilerine göre 19. yüzyılın sonlarına kadar, kimilerine göre 20. yüzyıla kadar, kimilerine göre ise 20. yüzyıldan sonra bile etkisi sürmüş tanımlanması zor bir akımdır. Romantizm denildiğinde akla hüznün, melankoli, muamma gibi kavramlar gelir fakat üzerinde uzlaşılmış tek bir tanım gelmez çünkü onun birçok zıtlığı içermesi tanımlanmasını zorlaştırır. Romantizm, M. Löwy ve R. Sayre'nin betimlemesiyle; "...devrimci ve karşıdevrimci, bireyci ve ortakçı, kozmopolit ve milliyetçi, gerçekçi ve hayalci, geçmişe dönük ve ütopyacı, asi ve melankolik, demokratik ve aristokratik, eylemci ve mütefekkir, cumhuriyetçi ve monarşist, kızıl ve beyaz, mistik ve nefis düşkünü"dür (Löwy, Sayre 3). Sanat, edebiyat ve felsefe başta olmak üzere birçok alanda geniş bir yansıması olan romantizme dahil edilebilecek ve dahil edilip edilemeyeceği tartışmalı olan düşünürler vardır. Romantikler arasında Herder, Schiller, Fichte, Hölderlin, Rousseau gibi düşünürler sayılabilir fakat romantizmin en önemli temsilcisi Schlegel'dir.

Frankfurt Okulu ise D. West'ten aktaracak olursak: "Toplumsal Araştırmalar Enstitüsü olarak Frankfurt'ta, 1933 yılında, her ne kadar 1930'dan itibaren başkanlık yapan Horkheimer'in Enstitü'nün çalışmaları üzerinde daha kalıcı bir etkisi olsa da, Carl Grünberg'in başkanlığında kuruldu" (West 100). Okul Marxist kökenli olsa da Marx'ı ciddi biçimde eleştirmiştir. Frankfurt Okulu temsilcileri kendilerini *eleştirel teori* olarak adlandırır. P. Slater'in ifadesiyle: "'Frankfurt Okulu' terimi yaygın, ancak dağınık bir biçimde hem bir grup entelektüeli hem de özgül bir toplum teorisini belirtmek için kullanılagelmıştır" (Slater 9). Frankfurt Okulu'nun başta gelen temsilcileri Horkheimer, Marcuse, Adorno ve Fromm'dur. Eleştirel Teori, sonrasında Habermas ile de anılmıştır. Bu noktada, eleştirel teorisinin Marxist kökenli bir ekol olarak sivrilmeyi başarmış ve kayda değer çalışmalar ortaya koymuş bir grubu oluşturduğunu belirtmeliyiz.

Görüldüğü üzere romantizm, belirlenmesi ve sınırları çizilmesi zor, yapısı muğlak bir akımdır; kronolojik olarak ondan sonra gelen Frankfurt Okulu bir akım değil belirlenmesi daha kolay bir okuldur. Romantizmin bittiğini, yok olduğunu söylemek doğru olmaz. O, eskisi kadar yoğun olarak var olmasa da sonrası irdelendiğinde Frankfurt Okulu üyeleri dahil çoğu düşünürde onun izlerine rastlanabilir. Buradan yola çıkarak romantizmin çözündüğü ve onun tepkilerinin, hassasiyetlerinin sonrasına dağılarak sirayet ettiği söylenebilir. Romantizm, modernizm eleştirisiyle kendinden sonrasına etki etmiş; yaygın kabule göre aydınlanmaya karşı konumlanmıştır. Löwy'ye göre; "Örneğin, düşünce tarihine dair parlak bir denemesinde Isaiah Berlin romantizmi bir 'Karşı Aydınlanma' tezahürü olarak gösterir..." (Löwy 11) Frankfurt Okulu da aydınlanmayı ve ilişkili olarak modernizmi yoğun bir biçimde eleştirmiştir. Bu iki eleştiriyi karşılaştırmak modernizme bakışı zenginleştirecektir. Ayrıca bu karşılaştırma romantizm ve Frankfurt Okulu arasındaki sürekliliğin boyutuna ilişkin bir farkındalık sağlayacaktır. Frankfurt Okulu'nun eleştirisini ele alarak başlayabiliriz.

Modern dönemin başlarında üretim biçiminin değişmesine bağlı olarak doğa terk edilmiş ve yeni oluşturulan kentlerde yaşamaya başlanmıştır. Frankfurt Okulu, bu değişimin kent boyutuna odaklanarak kent yaşamından kaynaklanan olumsuzlukları vurgularken; romantizm doğanın terk edilmesi karşısında hüznlenmiş, geçmiş özlemi duymuştur. Frankfurt Okulu'nun kent yaşamını eleştirmesinin temelinde kentlerin, sözde bireylerin tüketime yönlendirilmesine aracı olduğunu düşünmeleri yatar. T. Adorno ve M. Horkheimer *Aydınlanmanın Diyalektiği*'nde bunu şöyle açıklar:

Bireyi hijyenik küçük konutlarda sanki bağımsızmış gibi ebedileştirecek olan kentleşme projeleri ise onu sadece hasmının, yani sermaye iktidarının tam anlamıyla boyunduruğuna sokuyor. Kent sakinlerinin iş ve eğlence amacıyla üreticiler ve tüketiciler olarak kent merkezlerine çekilmeleri gibi hücre benzeri konutlar da birbiri ardına iyi örgütlenmiş bloklar halinde belirginleşiyor (Horkheimer, Adorno 8).

Kentler, Frankfurt Okulu'na göre bireyi kapitalizmle bütünleştiren *kültür endüstrisi*'nin işlediği mekanlardır. Frankfurt Okulu, kente yaşayanları tüketime yönlendirmek üzere yapay bir kültür ürettiklerini iddia ettiği; sinema, reklamlar, kitle iletişim araçları gibi sektör ve mecraların tümüne *kültür endüstrisi* der. Terimin ortaya çıkışının ve anlamının hikayesi Adorno tarafından şöyle aktarılır:

Kültür endüstrisi terimi yanılmıyorsam ilk defa 1947'de, Amsterdam'da Horkheimer'la birlikte yayımladığımız *Aydınlanmanın Diyalektiği*'nde kullanıldı. Müsveddelerde "kitle kültürü" terimini kullanmıştık. Fakat daha sonra, yandaşlarının işine gelecek yorumları dışarıda bırakmak amacıyla kitle kültürü yerine "kültür endüstrisi" terimini kullanmayı uygun bulduk; ne de olsa onun, kitlelerden kendiliğinden çıkan bir kültür sorunu olduğunu ortaya atabilirler, onu popüler sanatın çağdaş formu sayabilirlerdi ki bu ikincisinin kültür endüstrisinden kesin olarak ayırt edilmesi gerekir (Adorno, *Cogito* 76).

Bu endüstri, sanayi toplumlarında doğmuştur. Bu toplumlarda *kültür endüstrisi* yordamıyla kitleyi oluşturan sahte bireylerin gerçekte bağları zayıflatılır. Bu amaca ulaşmak için çeşitli teknikler kullanılır. D. West'in sözleriyle: "Adorno 'standardizasyon' (mesela, Western filmlerinin standartlaştırılmış kurguları), 'sözde-bireyselleştirme' ('çözüm yollarını' gözden kaçıran önemsiz vurgu farklılıklarının gündeme gelişi) tekniklerini ve önceden hazırlanmış gülüşler türünden, dinleyiciden 'doğru' tepkiyi almayı amaçlayan 'tepki mekanizmaları' kullanımını tasvir eder" (West

115). Böylece sahte bireylerin tepkileri kontrol altına alınır. İstenildiği gibi yönlendirilebilen, eleştiri yeteneğini kaybetmiş, etkin olmayan bireyler üretilir. Böyle bir durum ancak gerçek bir kültürün olmadığı yerde yaratılabilir. Bu yöntemlerle kültürsüzleşme sağlandıktan sonra kapitalizme hizmet eden yapay bir kültür üretilir. Kültür elbette hep aynı kalmaz; zamanla değişir, aktarıldığı nesiller tarafından yeniden üretilir ama ondaki değişim, hızlı gerçekleşen ve bilinçli yapılmış bir değişim değildir. Müdahale ile sağlanmış değişimler her zaman patolojik sonuçlara yol açar. Adorno'ya göre; "Kültür endüstrisinin uygulamaları ne mutlu bir hayatın ne de ahlaki sorumluluğa götüren yeni bir sanatın rehberi olabilir, onlar ancak, büyük çıkar çevreleri tarafından çizilen çizgiden çıkmamaları için insanlara öğüt vermeye yarayabilir" (Adorno, *Cogito* 82).

Kentler, cazibe merkezi olmalarının yanı sıra, aynı zamanda içinden çıkılması zor mutsuzluk merkezleridir. Kent sakinleri kentte hırpalanırlar fakat kent dışında bir yaşam düşünemezler. Adorno bunu şöyle dile getirir: "Büyük kentlerin doğumundan beri gözlenen telaş, sinirlilik ve huzursuzluk bir salgın hastalık gibi yayılıyor şimdi, tıpkı bir zamanlar veba ve kolera'nın yayıldığı gibi" (Adorno, *Minima Moralia* 143).

Frankfurt Okulu, doğadan kopmayla gerçekleşen kentleşmeyi ya da kentleşmeyle gerçekleşen doğadan kopmayı, manipülasyonu kolaylaştırması nedeniyle eleştirir. Romantizm ise modernizme karşı doğrudan kentler üzerinden değil, yaşamın kente taşınmasının doğanın terk edilmesiyle gerçekleşmesi nedeniyle doğa teması üzerinden tavır alır. Romantizmde yoğun bir doğa özlemi vardır. M. Löwy'nin deyiimiyle; "Doğayı sömürme yönündeki kapitalist ilke, doğanın bağrında uyum içinde yaşama yönündeki romantik özlemle çelişir" (Löwy 34). Romantikler doğaya tanrı ve insan üzerinden bir değer atfeder. B. Sümer'in ifade ettiği gibi

Romantikler doğayı sanat eseri olarak görüler; Novalis ve Hölderlin doğayı tanrının bir eseri ve kendini açması olarak kabul eder. Doğayı insandan ayrı düşünmezler. Onlara göre doğa insan tininde doruğuna ulaşır, romantik doğa düşüncesi aynı zamanda insan tininin de kendini açılmasıdır. Bu anlayışa göre doğa gizeme bürünmüş, tinselliğe sahip canlı bir bütündür (Sümer 136).

Modernizm, insanın doğayla ilişkisini bütünüyle değiştirmiştir. İnsan, öncesinde doğada huzur içinde yaşarken; modernizmin etkisiyle doğayı karşısına alarak nesneleştirmiştir. Daha önce doğa onun bütünlüğünü sağladığı yerken; modern dönemde egemenlik altına almaya çalıştığı, faydalandığı, zarar verdiği bir kaynağa dönüşmüştür. İnsanın doğayla ilişkisinin böyle bir forma bürünmesi, romantiklerin isyan ettiği bir parçalanma, bölünme getirmiştir. Doğanın sömürülmesi nicelikselleşmenin bir yansımasıdır. Her şeye olduğu gibi doğaya da ölçülebilirlik üzerinden bakılmaktadır. Löwy'nin ifadeleriyle anlatmak gerekirse

[...] toplumsal, dinsel vs. tüm niteliksel değerlerin çöküşü; tüm niteliksel insani bağların çözülmesi; imgelemin ve romaneskin ölümü, hayatın sıkıcı biçimde tektipleşmesi, insanların kendi aralarındaki ve doğayla ilişkilerinin tamamen "yabancılaşma" şeklindeki modern toplumun tüm olumsuz özelliklerinin bu çürüme kaynağından -yani ticari nicelikselleşmesinden- kaynaklandığını sezgisel olarak hissedenlerin çoğu romantiktir (Löwy 45).

Frankfurt Okulu ve romantizmin modernizm eleştirisi karşılaştırmasına, buraya kadar ele alınanlar dışında şunları ekleyebiliriz: B. Dellaloğlu'nun *Romantik Muamma* adlı eserinde de değindiği üzere; Frankfurt Okulu'nun aksine romantizm, eleştiri düzeyinde kalır. Ayrıca Frankfurt Okulu bir hata, bir yanlış ararken romantizmin böyle bir eğilimi yoktur. Şimdi bu karşılaştırmayı temellendirelim.

Modernizmle birlikte ortaya çıkan, birçok sorunu beraberinde getiren ve hala çözüme ulaştırılamamış olan ikiliklerin, parçalanmışlıkların hangi olumsuzluklara yol açtığı, Frankfurt Okulu tarafından inceliklerle çözümlenerek açıklanmıştır. Romantizm ise böyle ayrıntılı açıklamalar yapmaz; olması istenenin, gerekenin, nasıl sağlanabileceği üzerine bir öneri sunmaz; sadece eleştirir. B. Dellaloğlu "Romantik düşünce, bir şeyi bitiren ve başka bir şeyi başlatan bir dönemeç olmamıştır. Bu açıdan romantik tavır Heidegger'in metafizik eleştirisine benzer: Mevcut metafiziklerin temellerini sorgulamak; ama onun yerine yeni bir temel koymamak" (Dellaloğlu 18) der. Buna karşılık Frankfurt Okulu da her ne kadar bir şeyi bitirip başka bir şeyi başlatmamış olsa da eleştirdiği şeyin yerine başka bir şey önerir. Önerdiği şey eleştirel teoridir. G. Therborn eleştirel teorisinin amacını şöyle açıklar: "...

Horkheimer'a göre Eleştirel Kuram, mevcut toplumun kendi için eleştirisidir. Çünkü o kendisini, kendini yeniden üreten mekanizmaların ve mevcut iş bölümünün sınırlarının dışına yerleştirerek kapitalist toplumun temel çelişkilerini bilinç düzeyine çıkarmak için tasarlandı" (Therborn 20).

Eleştirel teorisyenler nerede hata yapıldığını araştırır. Frankfurt Okulu'nun çözümleyici aydınlanma eleştirisinin yanlış arama gibi bir özelliği vardır. Onlar yanlış bilinçten, yanlış ihtiyaçlardan, yanlış yaşamdan söz ederler. Buna karşılık romantizm bir yanlış aramaz. Dellaloğlu'nun yorumuyla

Adorno, "*Yanlış bir yaşam doğru yaşanmaz*" der. Yanlış yaşamı doğru yaşamaya çalışmak romantik bir edimdir. Romantik konum, yanlış yaşamı doğru yaşamaya çalışmaktan başka bir seçeneği olmamaktır. Ancak romantik, aynı zamanda, doğrunun mutlak olmadığının da farkındadır. Dolayısıyla romantizm bir heyecan olduğu kadar kayıtsızlıktır (Dellaloğlu 18).

Romantizmin yanlış aramayan tavrı onun trajediye bakışında da görülür. Romantik dönemde trajediye bakış öncesinden farklıdır. Romantikler trajik durumu doğru-yanlış yargılarında bulunmadan, taraf tutmadan, olduğu haliyle aktarırlar. Onların bir suçlu aramak ya da belirlemek gibi bir eğilimleri yoktur. I. Berlin bunu şöyle anlatır:

Önceki kuşaklar, trajedinin her zaman bir tür yanlıştan ileri geldiğini düşünürlerdi. Birisi bir hata etmiş, yanlış bir şey yapmıştı. Bu ya ahlaki bir hataydı, ya da düşünsel bir yanlıştı. Kaçınılabılır de olabilirdi, kaçınılamaz da. Yunanlılar için trajedi Tanrıların sizin üstünüze gönderdiği bir yanlıştı. [...] Ondokuzuncu yüzyıl başları ya da hatta onsekizinci yüzyıl sonları için, böyle değildir. [...] İki yandan hangisi doğru? diye sorarsanız, trajedide bunlara bir yanıt bulamazsınız. [...] Robespierre'in Devrim sırasında Danton'la Desmoulins'in öldürülmelerine sebep oluşunun anlatıldığı, Büchner'in *Danton'un Ölümü* trajedisini okur da, "Robespierre böyle yapmakla hata mı etmişti?" diye sorarsanız, yanıtı hayır'dır. Trajedi öyle kurulmuştur ki, Danton birtakım yanlışlar yapmış olmakla birlikte ölmeyi hak etmemiştir, ama Robespierre de onu öldürtmekte yetkinlikle haklıdır. Burada, Hegel'in daha sonra "iyi ile iyi"nin diyeceği bir çatışma vardır. Bu bir hatadan ileri gelmemektedir... (Berlin 30)

Kısacası dünyayı bütünüyle değiştirenin modernizm, bu değişim karşısında melankoliye kapılanın romantizm, bu değişimi analiz ederek yorumlayanın Frankfurt Okulu olduğu söylenebilir. Romantiklerin geçmiş özlemi ve hüznü dolu eleştirileri bir yanlış aramaz, çözüm de sunmaz. Buna karşılık romantiklerin ardılı olan ve onlardan etkilenen Frankfurt Okulu'nun modernizm eleştirisi yanlış arayan ve çözüm sunan bir eleştiridir. İki eleştirinin bu çalışmada ele aldığımız kısımlarını birleştirerek ve böyle bir dönüşün, modernizm kaynaklı sorunları çözebileceği umuduyla şu soruyu sorabiliriz: Kentten tekrar doğaya dönüş mümkün müdür?

Modernizmi doğuran bütün değişimlerin, toplumsal değişim olgusunun ilke ve dinamiklerine göre şekillendiğini göz önüne alırsak kentten tekrar doğaya dönüşün de ancak toplumsal değişimle gerçekleşebileceğini iddia edebiliriz. Bu nedenle bu sorunun cevabını, toplumsal değişim olgusuna eğilerek arayabiliriz. Bu soruyu cevaplamak aynı zamanda bir gelecek projeksiyonu yapmayı gerektirir. Buraya kadar ele aldığımız modernizm eleştirileri ile toplumsal değişim olgusunu bir arada düşünmek bizi, söz konusu soruya cevap olabilecek bir gelecek projeksiyonuna ulaştırabilir.

Toplumsal Değişme ve Gelecek Projeksiyonu

Toplum; toplumsal ilişkiler, toplumsal kurumlar, toplumsal değerler gibi birbiriyle bağlantılı parçalardan oluşan bir yapıdır. Toplumsal değişme parçalarda başlar fakat parçalarla sınırlı kalmaz. Platon ve Aristoteles toplumu bir organizma olarak görür. Bu organizma parçalardan oluşan bir bütündür fakat parçaların bütünüle zorunlu bağlantısı vardır (Swingewood 6). Bu nedenle bir toplumsal kurumdaki değişim diğer kurumları ve nihayetinde bir bütün olan toplumu etkiler.

Toplumsal bir kültürü vardır fakat kültürün de bir toplumu vardır. Öyle ki toplum kültürde barındığı için kültüre uyumlanır fakat bir yandan da barındığı ortamı değiştirerek düzenlediği için kültüre devrim verir. Kültür maddi ve manevi unsurlardan oluşur. Maddi unsurlar arasında her türlü mimari yapı, araç gereç, teknoloji vb. sayılabilir. Manevi kanatta dil, din, ahlak, anlayış gibi unsurlar

bulunur. Kültür, maddi ve manevi unsurlardaki değişimden etkilenecek değişir. W. Ogburn tarafından literatüre kazandırılan *kültürel gecikme* kavramı kültürün maddi unsurlarıyla manevi unsurları arasındaki değişim hızının farkına işaret eder. Ogburn'un görüşüne göre toplumsal değişim, maddi unsurlardaki bir değişimle başlar ve belli bir sırayla gerçekleşir. Sıranın sonunda manevi unsurlar vardır. Dolayısıyla onlar geç değişir. F. Oskay'ın aktardığı üzere

Ogburn'a göre kültürel gelişmenin dört faktörü vardır; buluşlar, birikim, dağılım ve uyarlanma. Uyarlanma son faktördür. Her buluş, uyarlanma gerektiren bir toplumsal değişmeye neden olur. Fakat toplumun bütün unsurları ilgili değişmeye aynı anda uyarlanamaz. Ogburn'un sıralamasında en başta teknoloji bulunur. Onun arkasından ekonomi gelir. Ekonomiden sonra diğer toplumsal kurumlar değişir (Oskay 39).

Toplumsal değişme süreci kabaca böyle betimlenebilir. Şimdi bu sürece biraz daha yakından bakarak süreci hızlandıran faktörler üzerinde duralım. Değişmeyi hızlandıran birtakım faktörler vardır. Bu faktörler toplumsal değişimin her aşamasında görülebilir ve süreci hızlandıran bir etki yapabilir. Uyarlanma, yani maddi unsurlarla manevi unsurlar arasındaki farkın kapanması, dolayısıyla kültürel gecikmenin aşılması aşamasında da toplumsal değişmeyi hızlandıran bazı faktörler devreye girebilir. Bu faktörlere toplumsal değişimin katalizörleri de denebilir. Toplumsal değişmeyi hızlandıran faktörler çeşitlilik gösterdikleri için sınıflandırılmışlardır. Bu konuda fiziksel, kültürel, demografik faktörler gibi sınıflardan söz edilebilir. Örneğin biyolojik afet olarak kabul edilen salgın hastalıklar, doğal afet kategorisinde ve buna bağlı olarak fiziksel faktörler sınıfında yer alır.

Günümüzde, teknolojik gelişme oldukça ileri bir düzeye ulaşmıştır. Bu teknoloji aracılığıyla, hâlihazırda yapabildiklerimizi daha ekonomik ve pratik yollarla yapabileceğimiz gibi yapamadıklarımızı da yapabilecek durumdayız. Buna karşılık bir kültürel gecikme örneği olarak teknolojik olanaklarımız ve bu olanaklardan yararlanma yoğunluğumuz arasında büyük bir fark olduğu söylenebilir. Modernizm, kentlerde toplanmayı ve yaşamayı gerektirmişti. Aynı zamanda bireylerin kent içinde yer değiştirmesi, fiziksel hareketliliği de gerektiydi. Çalışmak, alışveriş yapmak, eğitim ve sağlık hizmetlerinden yararlanmak, sosyal etkinliklerde bulunmak için kent içinde bir yerden başka bir yere gitmekten başka bir alternatif yoktu. Teknoloji, insanın mekânla kurduğu ilişkinin modern döneme özgü biçimini değiştirmiştir. Çevrimiçi olanakların katkısıyla, çalışmak için işe gitme veya alışveriş ve eğitim için evden çıkma zorunluluğu ortadan kalkmıştır. Bu durum kentlerde bulunma zorunluluğunu da belli oranda ortadan kaldıracaktır.

Bütün doğal afetlerde olduğu gibi salgın hastalıklarda da öldürücü olan, afetin kendisi değil insanın yaşam biçimidir. İnsan, yaşamını tehditle mücadele edebileceği ve tehditte korunabileceği biçimde değiştirerek hayatta kalmayı başarabilir. Nüfusun ve yerleşmenin modern döneme özgü formu, bireyler arası fiziksel mesafeyi son derece azaltmıştır. Her şeyi kendine benzettiğini iddia ettiğimiz kapitalizmin salgın hastalıkları da kapitalist işleyişe göre işler. Bu dönemde salgın hastalıkların hem yayılması hem de küresel boyuta taşınması hızlıdır. Modern döneme, organik dayanışma hakim olduğu için bu dönemde ilişkiler daha iç içedir. Söz konusu iç içelik salgınların kontrol altına alınmasını zorlaştırır.

Bu noktada, çeşitli yönlerden eleştirilen teknolojinin, nasıl kullanıldığına bağlı olarak hem ilaç hem zehir olabildiği ileri sürülebilir. Modern dönemde salgın hastalıklarla mücadelenin zorlukları teknoloji sayesinde aşılmakta ve bu da teknolojiye uyarlanmayla olmaktadır. Evde kalarak yaşamı sürdürebilme olanağında teknolojinin payı büyüktür. Bu bakımdan salgın hastalıkların bir katalizör etkisi göstererek toplumsal değişmeyi hızlandırdığı söylenebilir. Bu vesileyle hızlanan toplumsal değişme süreci sonucunda; teknolojiye uyarlanma ve çevrimiçi olanaklardan azami ölçüde yararlanılması, kent mekânında bulunma gerekliliğini ortadan kaldırırsa kentler çözülebilir. Böylece Frankfurt Okulu ve romantizmin, modernizm eleştirisinde önemli bir odak olan kent kaynaklı sorunlar da ortadan kalkabilir. Modernizm eleştirisi ile toplumsal değişme olgusunun ilke ve dinamiklerini bir arada düşünmek bizi ileride kentlerin çözülebileceği yönünde bir gelecek projeksiyonuna ulaştırdı. Şimdi bu projeksiyonu ayrıntılarla destekleyelim.

Felsefe tarihinde Hegel'in, tarihin amacının özgürlüğe ulaşmak olduğunu ileri sürmesi, Marx'ın kapitalizmin sonlanacağını iddia etmesi, Fukuyama'nın liberalizmi varılabilecek son nokta olarak görmesi gibi gelecek projeksiyonlarına rastlanır. Bu projeksiyonlarla, son dönemlerde ortaya

atılan projeksiyonları karşılaştıracak olursak; yeni projeksiyonların bilişim teknolojilerine odaklanan, daha somut ve biraz da distopik nitelikli projeksiyonlar olduğunu söyleyebiliriz. Örneğin, yapay zekanın gelişmesiyle birlikte gelecekte insanın ortadan kalkacağını iddia edenler vardır. Bu, post hümanist yani insan sonrası çağa geçilmesi demektir. Post hümanizmi A. Demir'in ilgili çalışmasından özetle şöyle açıklayabiliriz:

Önce insanın iyiliğine odaklanan hümanist çağ vardır. Ardından insan ve insan sonrası arasındaki varlıkların çağı olan trans-hümanizm çağı gelir. Bu çağ, üst insanın çağıdır. Üst insan, zeka olarak insanı aşmıştır fakat duyguları ve yaşamı bakımından hala insan gibidir. Ancak bir geçiş olan bu varlık, gelişim sürecini tamamladığında ortaya çıkan 'süper zeka' artık insan türünden farklı bir tür olacaktır (Demir 97).

Bugünden bakıldığında, bu gelecek projeksiyonu ürkütücü bir bilim kurgu romanı ya da filmi gibi görünmektedir. Teknolojinin ve daha birçok unsurun etkisiyle modernizmde bir kırılma olduğu söylenebilir. Fakat bu kırılmanın geleceği nasıl şekillendireceğini tahmin etmeye çalışırken en azından bulunulan aşamaya daha sadık ve gerçekçi olunmalıdır. Modernizmdeki kırılmayı adlandırmak için birçok isim ortaya atılmıştır. K. Kaplan ve E. Ertürk bu isimleri "...post endüstriyel çağ, geç kapitalizm çağı, postmodern çağ, enformasyon çağı, teknoloji çağı, dijital çağ..." (Kaplan, Ertürk 7) olarak sıralar. Günümüzde bulunulan aşama göz önüne alınırsa, bu çağa hangi ismin verilebileceği net olarak görülür. Ufukta beliren çağ, dijital çağdır.

Teknolojiye uyarlanma, dijitalleşmeyle hatta daha da ötesi dijital dönüşümle gerçekleşebilir. Kısacası teknolojiyi kullanmakla yetinmeyerek uygulamak gerekir. Dijital dönüşüm, toplumsal yaşamı bütünüyle etkileyecektir. Bu nedenle toplumsal yaşamın da toplumsal ihtiyaçların yeni düzene göre karşılanması için uyarlanması gerekir. Toplumsal ihtiyaçlar, toplumsal kurumlar tarafından karşılanır. Dolayısıyla toplumsal yaşamın uyarlanması, toplumsal kurumların uyarlanması demektir. Temel toplumsal kurum olan ailenin, zamanla bazı işlevlerini diğer toplumsal kurumlara devretmiş olması gibi toplumsal kurumlar da değişmektedir. Örneğin eğitim, birçok toplumsal ihtiyacı karşılayan toplumsal kurumlardan biridir. Eğitimin uzaktan olması, onun işlevlerinden biri olan toplumsallaştırma işlevini yerine getirememesi anlamına gelir. Bu durumda yerine getirilemeyen işlevleri yerine getirerek ihtiyaçları karşılayacak yeni formlar bulunmalıdır.

Uyarlama, yaratıcılık ve çok yönlü bakış açısı gerektirir. Bundan dolayı toplumsal değişimin yoğun ve hızlı olduğu dönemlerde yaratıcılık ve disiplinlerarasılık önem kazanır. Toplumsal değişimin yoğun ve hızlı olduğu bir dönem olan modern dönemin başlarında bu iki olgunun ön plana çıktığı görülür. W. W. Rostow, Sanayi Devrimi'nin gerçekleşmesinde siyaset, ekonomi ve bilim etkileşiminin önemli bir rol oynadığını ileri sürer. Matematiğin etkisine değinen Rostow, o dönemde hükümetlerin, modern bilimin kendilerine yardım edebileceğini görmeye başladıklarını söyler (Rostow 259).

Günümüzde, toplumsal değişimin modern dönemin başlarında olduğu gibi hız kazandığı söylenebilir. Matematiğin tekrar ön plana çıkması bu durumun göstergelerinden biridir. Uyarlanmanın başarılı bir biçimde gerçekleşmesi için matematikle birlikte, çağımızın en çok ihtiyaç duyduğu disiplinler arasında sayabileceğimiz bilgisayar bilimleri, biyoloji, sinirbilim, kimya, psikoloji, sosyoloji ve felsefe gibi disiplinlerin eş güdümlü olmasına ihtiyaç vardır. Toplumsal değişimin uyarlanma aşamasının başarılı bir biçimde gerçekleşmesi için iş dünyası da yaratıcılığa ve disiplinlerarasılığa önem vermelidir. Buna, ekonominin sürekliliği bakımından ihtiyaç vardır. Özetle, değişim geleceğin mimarıdır. Değişimin olumsuz sonuçlarından olabildiğince az etkilenmek ve geleceği iyi yönde şekillendirmek için değişim süreci iyi yönetilmelidir. Bu da çok yönlü düşünerek değişimi fırsata çevirmeye bağlıdır.

Sonuç

Günümüzde toplumsal değişim, katalizör etkisi yaparak onu hızlandıran faktörlerin katkısıyla artmıştır. Artık, toplumsal değişimin modernizmi karakterize eden temel unsurların eşliğinde olduğu iddia edilebilir. Bu unsurları güçlü bir biçimde sarsmakta olan değişimler silsilesi, birtakım gereklilikler nedeniyle ve dijital dönüşümün sağladığı olanakla nihayetinde modernizmin kalesi olan kentlerin çözülmesine kadar varabilir. Modern unsurların aşınması modernizmin aşınması demektir.

Fakat modernizmin merkezi unsurlarından biri olan kentlerin çözülmesi, modernizmin dönüşmesi demektir.

Bu anlamda, modernizmin çözülmesinde bir umut görmek gerekir. Bu bir yıkım değil, tamamlanma olarak değerlendirilebilir. Kentlerin çözülmesiyle Frankfurt Okulu'nun eleştirdiği kent kaynaklı olumsuzluklar ortadan kalkacaktır. Romantizmin özlemini duyduğu, doğaya dönüş gerçekleşecektir. Bu, modernizmin, aldıklarını fazlasıyla geri vermesi anlamına gelir. Başlangıçta doğada olan insanın, kent dolayımından geçerek tekrar doğaya dönmesi potansiyelini önemli ölçüde açığa çıkarmış olmasına yorulabilir.

Kentlerden uzaklaşma, Frankfurt Okulu'nun söz ettiği kültür endüstrisinin etkisinden de uzaklaşma demektir. Bu etkiden kurtulan bireylerin tüketim davranışı değişecektir. Modern birey, salgın tehdidi nedeniyle, günümüzde son derece artmış olan yanlış ihtiyaçlardan aniden gerçek ihtiyaçlara dönüş yapmak zorunda kalma deneyimini yaşamıştır. Böylece kültür endüstrisinin manipülasyonundan kurtulan modern bireyin gerçek ihtiyaçları konusunda bir farkındalık yaşadığı söylenebilir. Bunun, modern insanın müzmin sorunu olan yabancılaşmanın aşılmasına katkı sağlayacağı ileri sürülebilir. Günümüzde kültür endüstrisi de artık Frankfurt Okulu'nun eleştirdiği dönemdeki gibi değildir. Eskiden sadece manipülasyon yapan kültür endüstrisi, bunun yanı sıra artık nesnesini ciddi miktarda tahrif eder hale gelmiştir.

Bütün bunlara ek olarak, yaşanan sağlık merkezli deneyimin 'ekonomik determinizm'i bir anlamda yanlışladığı ya da duraksattığı iddia edilebilir. Diğer taraftan bu duraksamada kapitalizmin ihtiyacı olan 'nüfus'un tehdit altında olmasının da bir payı olduğu düşünülebilir. Kentlerin çözülmesi ve tüketim davranışının değişmesi halinde bundan nüfus politikaları da etkilenecektir. Bu etkiyle nüfusu arttırıcı politikalar yerine nüfusu iyileştirici politikalar ağırlık kazanabilir. Bütün bu değişmeler kamusal alan-özel alan ayrımının yeniden düşünülmesini de beraberinde getirecektir. Sonuç olarak; belki de insan, ortaya çıkacak olan yeni yaşam biçimiyle ihtiyacı olan boş zamana kavuşacak ve ütopyalardaki gibi mutlu bir yaşam sürecektir.

KAYNAKÇA

- Adorno, Theodor, & Max Horkheimer. *Aydınlanmanın Diyalektiği 2*. Çev. Oğuz Özügül. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 1996.
- Adorno, Theodor & George Simpson. "On popular music." *Studies in Philosophy and Social Science* 9.1 (1941): 17-48.
- Adorno, Theodor. "Kültür Endüstrisini Yeniden Düşünürken." Çev. Bülent O. Doğan. *Cogito* 36 (2003): 76-83.
- Adorno, Theodor. *Minima Moralia*. Çev. Orhan Koçak & Ahmet Doğukan. İstanbul: Metis Yayınları, 2005.
- Berlin, Isaiah. *Romantikliğin Kökleri*. Çev. Mete Tunçay. İstanbul: YKY, 2004.
- Dellaloğlu, Besim. *Romantik Muamma*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2010.
- Demir, Aysel. "Ölümsüzlük ve Yapay Zekâ Bağlamında Trans-hümanizm." *AJIT-e: Online Academic Journal of Information Technology* 9.30 (2018): 95-104.
- Foucault, Michel. *Hapishanenin Doğuşu*. Çev. Mehmet Ali Kılıçbay. Ankara: İmge Kitabevi, 1992.
- İslim, Ö. Faruk. "Scamper (Yönlendirilmiş Beyin Fırtınası Tekniği)" 5. Uluslararası Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi Sempozyumu; Proceedings Book, Ed. Zülfü Genç. Elazığ: Fırat University Printing Office, 2012. 886-89.
- Kaplan Kenan & Elif Ertürk. "Dijital Çağ ve Bireyin İdeolojik Aygıtları" *The Turkish Online Journal of Design Art and Communication – TOJDAC* 2.4 (2012): 7-12.
- Kiraz, Sibel. "Kitle, Kültür, Bunalım ve Yabancılaşma." *Mavi Atlas* 5 (2015): 126-147.
- Löwy, Michael & Robert Sayre. *İsyen ve Melankoli*. Çev. Işık Ergüden. İstanbul: Versus Kitap, 2007.

- Oskay, Feryal. “Kültürel ve Toplumsal Değişme Konusunda William Fielding Ogburn’un Görüşleri Üzerine Bir Deneme.” *Eğitim ve Bilim* 3.13 (1978): 36-47.
- Rostow, W. Whitman. “Sanayi Devrimi Nasıl Başladı.” Çev. Cengiz Arın. *İstanbul Üniv. İktisat Fak. Mecmuası* 30.1-4 (1970): 255-78.
- Slater, Phil. *Frankfurt Okulu*. Çev. Ahmet Özden. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 1998.
- Sümer, Banu A. “Erken Alman Romantiklerinin Aydınlanma’ya İlişkin Tutumları Üzerine.” *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 52.1 (2012): 131-45.
- Swingewood, Alan. *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi*. Çev. Osman Akınhay. İstanbul: Agora Kitaplığı, 2014.
- Therborn, Göran. “Frankfurt Okulu.” *Frankfurt Okulu*. Çev. & ed. H. Emre Bağce. Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2006. 19-54.
- West, David. *Kıta Avrupası Felsefesine Giriş*. Çev. Ahmet Cevizci. İstanbul: Paradigma Yayınları, 2005.